

Zsinka László: Az Európa-fogalom történeti alakváltozásai a késő középkorban és a kora újkorban

Az ezredfordulótól az „Európa” szó használata a Karoling-korhoz képest újra háttérbe szorult.¹ Nyugat-Európában az 1054-es egyházszakadás és a keresztes hadjáratok meghirdetése a latin kereszténység önbizalmának – demográfiai és gazdasági erejének – megnövekedését érzékeltette. A keresztes háborúk sikerei először tették lehetővé, hogy a latin keresztény Európa a Szentföld elfoglalásával túllépjen saját határait. A latin egyház diadalmas univerzalizmusához „Európa” helyett úgy tűnik, jobban illett a „kereszténység”, a *Respublica Christiana* fogalma. Az „Európa” szó használata csak a késő középkortól vált ismét gyakoribbá. Európa általában három jellegzetes összefüggésben jelent meg a korabeli szövegekben. Egyrészt sajátos veszteségélményt fejezett ki, amikor a Közel-Keleten és a Balkánon 13-14. századtól újra előretörő iszlám – oszmán-török – hódítással szemben az európai keresztény országok együttesét jelölte. Másrészt egyes gondolkodóknál mind határozottabban jelent az a törekvés, hogy Európa egységét nem a keresztény hitnek és egyháznak, hanem valamiféle összeurópai politikai hatalomnak kell garantálnia. Harmadrészt Európa hitbeli egysége mellett egyre inkább felfedezték a kontinens belső változatosságait, amit a születő nemzeti királyságok tápláltak, és mind több oldalról írták le az európai népek szokásai közötti eltéréseket.²

Az oszmán törökök előretörése nemcsak a balkáni államok bukásához vezetett, hanem olyan nagy múltú keresztény állam végét jelentette 1453-ban, mint a bizánci birodalom. A 15. század második felétől a törökök egyre gyakrabban pusztították Itália partjait. Az európai közvélemény számára – amit elsősorban a korabeli humanisták testesítettek meg – a törökök által sújtott keresztény Európa jellegzetes szóképpé vált. Aeneas Sylvius Piccolomini – akit később II. Pius néven pápává választottak a 15. század derekán – Bizánc elfoglalását úgy fogta fel, hogy a törökök tért hódítottak „Európában”. Az ékes szavú humanista a nyugati kereszténység fejeként minden követ megmozgatott, hogy az európai fejedelmek segítségével keresztes háborút indítson a török ellen. Felhívása nem sok visszhangra talált, és őt magát is a hadjárat előkészületei között érte a halál. Sikertelensége jól érzékeltette, hogy a reneszánsz

¹ Egyéb Karoling-kori kifejezések mellett jellegzetesnek tekinthetők Nagy Károly latin jelzői: „*Europae venerandus apex*”, „*pater Europae*”.

² A késő középkori és a reneszánszkori Európa-eszme történetéhez a legfontosabb összefoglalók: Halecki, Oscar (1950): *The Limits and Divisions of European History*. Sheed and Ward, New York.; Hay, Denys (1957): *Europe. The Emergence of an Idea*. Edinburgh University Press, Edinburgh.; Duroselle, Jean-Baptiste (1965): *L'idée d'Europe dans 1' histoire*. Denoel, Párizs.; Rougemont, Denis (1966): *The Idea of Europe*. Macmillan, London.; Heater, Derek, B. (1992): *The Idea of European Unity*. Leicester University Press, Leicester-London.; Pagden, Anthony (szerk.) (2002): *The Idea of Europe*, Cambridge University Press.

idején a *Respublica Christiana* egysége mindinkább elhalványodott. A keresztény összefogást képviselő pápa „Európát” a „kereszténységgel” azonosította, és gondolkodásmódjában a két fogalom szoros egységet alkotott. Hasonlóan vélekedett Bessarion bíboros, aki a török veszély elől Bizánctól Itáliába távozott. A humanista Bessarion a keleti és a nyugati egyház kibékülésének a lehetőségét kereste, hogy ezzel nyisson utat Bizánc megsegítésének. A görög nyelvtudás elterjesztésével ugyan nagy szolgálatot tett az itáliai reneszánsznak, de politikai céljait nem tudta megvalósítani. Mindent egybevetve a reneszánsz idején az „Európa” szót egyre többet használták, de nagyjából még a keresztény közösséget értették alatta. „Kereszténység” és „Európa” azonosítása, illetve a két fogalom használatának egyidejűsége a szekularizálódó európai gondolkodás változását fejezte ki. „Európa” fogalmát a törökök előretörése felett érzett aggodalmak sajátos tartalmakkal töltötték meg.

Az itáliai reneszánsz költője, Ariosto is felpanaszolta Konstantinápoly elfoglalását, Tasso pedig a török elleni harcot Európa és Ázsia küzdelmeként ábrázolta a 16. században. Luís de Camões nagy portugál nemzeti eposzában, *A Lusiadákban* „szegény Európáról” (*misera Europa*) beszélt, amit az oszmánok támadásai érnek. A „humanisták fejedelme” Erasmus – az itáliai humanistákhoz hasonlóan – több írásában is azonosította „Európát” a „kereszténységgel” és sürgette a török elleni kereszties hadjárat meghirdetését. Az északi humanizmus másik jelentős alakja, a spanyol származású Juan Luis Vives több munkájában foglalkozott az oszmán hódítás problémájával. Vives az európai nemzetek megosztottságát kárhoztatta, és hangsúlyozta, hogy „Európa” csak akkor veheti fel a harcot a siker reményében, ha egyesíti erőit. Véleménye szerint Ázsia soha nem volt képes sikerrel ellenállni, ha Európa erős hadsereggel vonult fel ellene. Az Európa-Ázsia szembeállítás egyes ókori földrajztudósokhoz és történetírókhoz – mindenekelőtt Hérodotoszhoz – hasonlóan Vives gondolkodásában is megjelent.

A késő középkori Európa történetében a kereszties hadjárat illúzióknak bizonyult. Az 1396-os nikápolyi vereség után egyetlen európai fejedelem sem volt képes megszervezni az összefogást, bár még legalább másfél évszázadon keresztül őszinte próbálkozások születtek. Jó Fülöp, Burgundia hercege a 15. század második felében éppúgy törekedett az oszmánok elleni háború megindítására, mint a pápaválasztáson vereséget szenvedett Bakócz Tamás esztergomi érsek. Az európai uralkodók összefogását mégsem lehetett biztosítani, amire jó példa az I. Ulászló magyar és lengyel király, illetve Hunyadi János által elvesztett 1444-es várnai ütközet, ahol minden előzetes ígéret ellenére a szövetséges keresztény flotta nem képviselt elegendő erőt ahhoz, hogy megakadályozza II. Murád szultán seregeinek Európába való visszatérését. A humanisták műveiben megjelenő, töröktől sújtott „szegény Európa” valójában a kontinens keresztény univerzalizmusának visszaszorulására és a saját érdekeiket előnyben részesítő fejedelmek hatalmának felemelkedésére utal. Ez a tendencia hosszú ideig együtt élt a keresztény összefogást sürgető őszinte, de sikertelen próbálkozásokkal. Európa erejét illetően egyébként Vives véleményének realizmusát tükrözi, hogy azokban a kivételes esetekben, amikor az összefogás megvalósult, a katonai siker általában nem maradt el. Erre jó példa az 1571-es lepantói tengeri ütközet, ahol a velencei–pápai–spanyol flotta vereséget mért a török hajóhadra.

A késő középkori Európa-fogalom másik sajátos jelentése az európai egységet megvalósító univerzális politikai hatalom iránti igényben nyilatkozott meg. A korabeli gondolkodók számára úgy tűnt, hogy ezt az egységet a pápaság már nem képes garantálni, és inkább a császár hatalma vagy az európai fejedelmek szabályozott keretek között létrejövő összefogása segítheti elő a rendezett politikai viszonyok megteremtését. Ez a felfogás „Európát” inkább államok együtteseként, mint keresztény hívők közösségeként kezelte, de a középkori keresztény gondolkorból is átvett egy fontos mozzanatot, a béke problémáját. Az egyház a 11. századi feudális anarchia idején többször meghirdette „Isten békéjét” (*Treuga Dei*). A reneszánsz korban Európa békéjének megteremtése mindinkább a keresztény fejedelmek feladatává vált. Ez a változás fejeződött ki Dante felfogásában, aki a pápaság és a német-római császárság vitájában minden hatalmat a világi uralkodó kezébe adott volna.³ A béke és az egység motívuma az angol William Ockhamnál is megjelent a 14. század első felében, aki Dantéhoz hasonlóan az egyház és a birodalom konfliktusában a császárság oldalán állt. Jó példát szolgáltatott a fejedelmek közötti együttműködés igényére a 14. század elején Pierre Dubois elképzelése, vagy a 15. század derekán a cseh kormányzó, később király, Pogyebrád György tervezete. Dubois és Pogyebrád szerint „Európa” békéjét a keresztény fejedelmek gyűlése biztosíthatja. A békét garantáló tervezetek megjelenése és a világi uralkodók szerepének növekedése ugyanarra a jelenségre utalt, mint a keresztény összefogás hiányát kárhóztató humanista kritikák.⁴ A késő középkori Európában kibontakozó szekularizáció és laicizálódás, valamint az államok és az uralkodók megerősödése a *Respublica Christiana* eszméjének a visszaszorulásával járt.

„Európa” jelentéstartalma a késő középkorban egy harmadik változást is elszenvedett. Úgy látszik, hogy a korabeli gondolkodók lassan érzékelnéi kezdtek a kontinens belső változatosságát és egyre nagyobb figyelmet fordítottak az európai népek és szokásaik közötti eltérésekre. Az európai országok és tartományok leírása során már nemcsak a kereszténység egységét hangsúlyozták, hanem a helyi kultúrák közötti különbségekre is utaltak. Erre jó példával szolgálnak a már említett Aeneas Sylvius Piccolomini levelei és egyes írásai. Hasonló irányú tendencia volt, hogy a százéves háború során jelentek meg először a „nemzeti érzések” korai formái. A 14–15. században az angolok és a franciák harcai következtében a szembenálló felek vonásait bemutató jellemzések születtek, amelyek a gyakran a másik fél gyengéit vették célba.⁵ Ezek a gondolatok megelőlegezték a nacionalizmus korai formáit, és jól érzékeltették, ahogyan a „keresztény Európa” a kora újkorban fokozatosan az „államok” vagy „nemzetek Európájává” vált.

³ Dante Alighieri (2003): *Az egyeduralom*. Kossuth Kiadó, Budapest.

⁴ A késő középkori európai béketörekvésekből vezethetők le az első kora újkori európai egység- és béketervek: William Penn: *Essay towards the Present and Future Peace of Europe* (1693).; John Bellers: *Some Reasons for a European State* (1710).; Saint-Pierre abbé: *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (1713-17).; Jeremy Bentham: *A Plan for an Universal and Perpetual Peace* (1786-89).

⁵ Delumeau, Jean (1997): *Reneszánsz*. Osiris Kiadó, Budapest. 28–32.

Bibliográfia

- Baron, Hans (1968): *From Petrarch to Leonardo Bruni: Studies in Humanistic and Political Literature*. University of Chicago Press, Chicago
- Bóka Éva (2001): *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Napvilág, Budapest
- Brague, Rémi (1992): *Europe, la voie romaine*. Criterion, Párizs
- Brugmans, Hendrik (1965): *L'idée européenne*. De Tempel, Bruges
- Burckhardt, Jacob (1978): *A reneszánsz Itáliában*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest
- Dante Alighieri (2003): *Az egyeduralom*. Kossuth Kiadó, Budapest
- Delumeau, Jean (1984): *La civilisation de la Renaissance*. Les Éditions Arthaud, Párizs
- Delumeau, Jean (1997): *Reneszánsz*. Osiris Kiadó, Budapest
- Duroselle, Jean-Baptiste (1965): *L'idée d'Europe dans l'histoire*. Denoel, Párizs
- Garin, Eugenio (1965): *Philosophy and Civic Life in the Renaissance*. Harper-Row, New York
- Garin, Eugenio (1988): *Reneszánsz és műveltség*. Helikon, Budapest
- Halecki, Oscar (1950): *The Limits and Divisions of European History*. Sheed and Ward, New York
- Hay, Denys (1957): *Europe. The Emergence of an Idea*. Edinburgh University Press, Edinburgh
- Heater, Derek B. (1992) *The Idea of European Unity*. Leicester University Press, Leicester-London
- Lortz, Joseph (szerk.) (1959): *Europa und das Christentum*. Steiner, Wiesbaden
- Pagden, Anthony (szerk.) (2002): *The Idea of Europe*. Cambridge University Press
- Perkins, Mary Anne (2004): *Christendom and European Identity. The Legacy of a Grand Narrative since 1789*. Walter de Gruyter, Berlin-New York
- Reynold, Gonzague de (1941): *Qu'est-ce que l'Europe?* Éditions de la Librairie de l'Université, Fribourg